

СТАНОВЛЕННЯ ОСВІТИ В ДОБУ КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ПЕДАГОГІЧНО-МИСТЕЦЬКИЙ АСПЕКТ

Проблема виховання дітей в Україні має прадавні витоки. Коли ще не було паперу й досконалої нотації, впровадження християнської літургії наприкінці IX століття на київських землях потребувало від грецьких учителів особливих знань, умінь і навичок, а від слов'янських дітей – видатних здібностей й особливо – блискучої пам'яті. Доросла людина була нездатною засвоїти таку кількість невідомого музично-поетичного матеріалу, тому ритуальний бік християнства на Русі був пов'язаний лише з дитячою освітою.

Наведені нами документальні свідчення базуються на працях видатної дослідниці С. Волкової „Записки про збір стародавніх рукописів”, „Науково-музична діяльність професора С.В. Смоленського”.

Питанню музичного виховання дітей доби Київської Русі [1; 4; 5; 7; 8], присвячені праці П. Аллепського, Є. Маланюка, В. Преображенського, Ф. Прокоповича, А. Спаського.

Зважаючи на те, що на сьогоднішній день маємо недостатньо праць, що б відображали проблеми музичного виховання Київської середньовічної держави, ми маємо змогу проаналізувати особливості музичного розвитку дітей дошкільного та шкільного віку під час канонічних богослужінь і методи виховання, що використовували перші „майстри грамоти”.

Ми маємо підстави стверджувати, що 988 рік – рік офіційного прийняття Київською державою християнства, – був закінченням процесу християнізації Київської держави.

Тема Візантії в українській музичній культурі та історії є надзвичайно важливою. Ромеїв ще на одну провінцію (епархію) [8, с. 575].

Як було зазначено, перші митрополити до Києва надсилалися з Константинополя. Тоді логічно постає питання: як могла ствердитися та прижитися на Русі, в колишній язичницькій державі, незвична християнська візантійська (грецька) літургія? На першому етапі її могли засвоїти лише діти. Тому при церквах і монастирях починають відкриватися перші школи, що готували професійних півчих. Та для того, щоб навчитися розбиратися в крюковому записі, необхідно було навчитися читати, рахувати та писати. Тому читання, рахунок, письмо, спів були головними предметами в школі цього часу.

Візантійська літургія була дуже складною. До Русі доходить і починає тут розвиватися канон — музично-поетична композиція, що виконувалася під час ранкової служби. Канон мав дев'ять розділів, вони називалися одами. Кожна ода була поетичним переказом однієї з дев'яти біблейських пісень, а кожна пісня складалася з чотирьох, а то й більше строф. Строфи називалися ірмосами. Важко було всі мелодії тримати в пам'яті, тому кияни користувалися крюковим (знаменним) безлінійним записом. Звідси отримав назву й перший розпів в Київській Русі – *знаменний*. Він представляв собою монодію (тобто, всі співали в унісон) і розвивався в межах осмогласся. Знаменний розпів відображав загальні риси середньовічного художнього мислення. Для нього характерні короткі молитви в межах терції чи кварта. Із трьох-чотирьох наспівів

складалася погласиця, найдавніші її зразки були віднайдені С. Волковою в XIX столітті [2, л. 18].

Розспівуючи нотні тексти, майстри співу використовували прийоми, близькі до народної творчості: вимагалася, щоб ритм музики відповідав просодії тексту, тому а цей період з'являється розуміння опорного й неопорного звуку й ці опори могли гнучко змінюватися. Мелодії знаменного розпіву поділялися на *самогласи* й *подобні*. Подобні відрізнялися від самогласів більшою оригінальністю мелодичних зворотів і чіткістю конструкції строк, що дозволяло використовувати для співу не розспівані тексти. За два століття виростає діапазон знаменного розпіву – від терції до септими (а звукоряд до дуодецими), лаконічні розспіви переростають широкі, а мелодика в кантилену з ритмічними контурами. До перших церковних композиторів ми можемо віднести Іларіона, твори якого пізніше були оброблені в 16 столітті Федором Селянином, Савою Роговим [3, с. 2].

Церква піклувалася про підготовку хористів, які правильно та на високому рівні могли б виконувати всю музичну частину богослужінь. Кожний день богослужіння мав нові піснеспіви. Якщо музичні номери в літургії виконувалися не в тому порядку, то винуватці мали нести певні покарання. Система заохочення та покарання в школах була досить жорсткою. Єдиним критерієм відбору дітей до школи виступали здібності. До школи приймали дітей різного віку, з різних прошарків населення та однакових за здібностями. Дітей із бідних селянських сімей, що навчалися старанно, вели себе сумлінно, нагороджували, правильніше, не самих дітей, а їхні сім'ї. Церква нагороджувала батьків натуральними продуктами харчування і, таким чином, батьки були зацікавлені в тому, щоб їхні діти мали успіхи в навчанні. Діти, що поводитися невідповідним чином, отримували до 20 різок за одну провину.

Система заохочення та покарання стосувалася не лише до учнів, а й викладачів. Так звані “майстри грамоти”, які не справлялися зі своєю місією, несли покарання до 40 різок. У чітко вибудованій ієрархічній структурі нижчий за чином повинен був без розмов і сумнівів виконувати накази й інструкції вищого. “Майстри грамоти” навчали дітей кілька місяців, а потім випускали їх на службу. Якщо хтось один з учнів не справлявся зі своєю місією, то він особисто ніс покарання, а якщо більшість учнів, то таке покарання ніс викладач-чернець [8, с. 579].

Де ж навчали музиці підростаюче покоління? У школах при церквах, при Києво-Печерському монастирі була відкрита перша півча школа на зразок західних шкіл-метриц. В 1028 році в Києві в добу правління Ярослава Мудрого при жіночому монастирі було відкрито перше жіноче училище. Тут дівчат юного віку досконало (для того часу) навчали читанню, письму, рахунку, шиттю та церковному співу.

Дітей простого люду навчали монахи — “майстри грамоти”, які за невелику плату від батьків навчали дітей тим же наукам. Дітей бояр, купців й іншого заможного люду навчали монахи, майстри “підвищеного типу”, котрі давали змістовніші, широкі знання, бо самі ними славилися [4, с. 12].

Після встановлення дипломатичних контактів із Західною Європою поширюються культурні зв'язки. Тож у Києві розповсюджуються сім вільних мистецтв (західна система освіти для лицарства): граматики, діалектика, риторика, арифметика, геометрія, астрономія та музика. Остання вважалася найвищою та найскладнішою математичною дисципліною. Проте західна

система мало прижилася на території Київської Русі й зовсім зникла в часи монголо-татарського нашествия.

Слід зазначити, що породичавшись із Візантійським імператором, ще в Х столітті князь Володимир перейняв у візантійського двору деякі правила придворного етикету – поведінку імператора в урочисті моменти, вихід князя з символами влади тощо. Відтепер при дворі стали лунати акламації — гімни-славослів'я, що прославляли великого князя так, як прославлялися візантійські імператори. В урочисті дні, дні іменин, дні ангела князя, або в дні великих звершень при дворі звучали поліхронії (“многая літа”) — побажання великому князю довгих років життя. Також при дворі виконувалися євфемії — святкові частини літургії на Пасху та на Різдво. Найчастіше їх виховували дитячі хори [5, с. 111].

Нажаль, доба середньовічної Київської держави не була історично тривалою. Русі і вотчиною. Їхня суміш була фатальною, мала зруйнувати Київську державу із середини [4, с. 13], у XIII столітті Київ перестав існувати як політичний центр, та київська культура, київська ментальність, знаменний духовний спів і музичне виховання продовжували жити. Проаналізувавши особливості музичного розвитку дітей дошкільного та шкільного віку (музичні здібності, пам'ять і слух), чинники в моделювання музики під час канонічних богослужінь (канонічна побудова твору, її залежність від свята й дня тижня) і методи виховання (заохочення й покарання), що використовували перші “майстри грамоти”, можна зробити висновок, що початки професійної музичної освіти в Україні було закладено. У контексті культуротворчих процесів у сучасній Україні досвід минулого допоможе розібратися у витоках музичного виховання, причинах української професійної співочості та глибокому корінні християнського музичного виховання дітей малого віку.

Список використаної літератури

1. *Аллекский П.* Путешествие антиохийскаго патриарха Макария в Россию в половине XVII века. Описанное его сыном архидиаконом Павлом Аллекским (по рукописи Моск. Гл. Архива М-ва Иностранных Дел) / Павел Аллекский ; [пер. с арабского Муркоса Г.] – М. : Политиздат, 1989 : в 2 вып. -- Вып. 2. От Днестра до Москвы. – М. : Политиздат, 1989. – 202 с.
2. *Волкова С.С.* Заметки о собирании древних рукописей / С.С. Волкова. – РГАЛИ. – Ф. 723. – Ед. хр. 37. – 45 л. б.д.
3. *Волкова С.С.* Научная деятельность С.В. Смоленского по певческой палеологии. Стаття (черновик) С.С. Волкова. – РГАЛИ. – Ф. 723. – Ед. хр. – 96. – 3 л.
4. *Маланюк Є. Ф.* Нариси з історії нашої культури / Євген Филімонович Маланюк. -- К. : Обереги, 1992. -- 80 с.
5. *Преображенский В.Х.* Восточные и западные школы во времена Карла Великого / Василий Хрисанович Преображенский. -- СПб. : Типография С. Петербургской Православной духовной семинарии, 1902. -- 244 с.
6. Про українську вертепну драму та явище вертепного действа // Перлини духовності: твори укр. світової л-ри від часів Київ. Русі до XVIII ст. : [навч. посіб.] : в 2-х кн. / [упоряд., передм. і комент. В. О. Шевчука]. -- К. : Грамота, 2003. -- Кн. 2.– 2003. -- С. 418-432.
7. *Прокопович Ф.* Владимир / Феофан Прокопович // Перлини духовності: твори укр. світової л-ри від часів Київ. Русі до XVIII ст. : [навч. посіб.] : в 2-х кн. / [упоряд., пердм. і комент. В. В. Різуна]. -- К. : Грамота, 2003. -- Кн. 1. -- 2003. – С. 510-531.
8. *Спасский. А. А.* О новом издании творений. св. Афанасия Александрийского в русском переводе / А. А. Спасский // Богословский Вестник, издаваемый Московской Духовной Академией. -- Сергиев Посад: Свято-Троицкая Сергиева Лавра: собственная типография. -- 1901. -- Том III. -- Ноябрь. -- С. 567-581.